

У 30-ті роки радянська влада завдала по Україні серйозного удару, проте не виконала головної своєї мети – націю не було знищено. Знищено було більшу частину її інтелігенції, яка і отримала назву «Розстріляне Відродження». Слід завжди пам'ятати, що це трагедія не лише якогось окремого покоління України, це трагедія для усієї української історії. Для того щоб не допустити помилок у майбутньому, треба бачити їх у минулому. Цю трагедію ХХ століття, яка призвела до загибелі цвіту української нації, слід досліджувати з головною метою – аби така трагедія не повторилась у майбутньому.

Таким чином, проаналізувавши періоди репресій проти української інтелігенції 30-х рр. ХХ століття, можна стверджувати, що репресії проти інтелектуальної еліти є складовою політики тоталітарної держави, спрямованої на своє остаточне утвердження шляхом винищення національної самобутності українського народу.

Джерела та література

1. Біляїв В. "На неокраїнім крилі..." / В. Біляїв. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. – С. 8
2. Єфремов С. Історія українського письменництва / С.Єфремов/ Худож. Оформл. В. М. Штогриня. – К.: "Феміна", 1995. – 671 с.
3. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження : Антологія 1917-1933: Поезія – проза – драма – есеї / Ю.Лавріненко. – К.: "Смолооскит", 2007. – 1048 с.
4. Ніколаєв І.Репресії проти працівників ЧК–ГПУ–НКВД у 1920 – 30-ті роки / І. Ніколаєв // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. – Випуск 11. – Історичні науки. – Миколаїв: МДУ, 2005. – С. 200 – 209
5. Романенко К. Сталинський 37-й. Лабиринти кровавих заговорів / К. Романенко. – М.: Яуза; Ексмо, 2007. – 784 с.
6. Цвілюк С. Трагедія нескореної нації: монографія / С. Цвілюк. – 2-ге вид., доп. – О.: Астро-принт, 2008. – С. 257.

УДК 93/94

О. Мазурок

ЗЛОЧИННИ УЧАСНИКІВ РАДЯНСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ ПРОТИ ЖІНОК ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Розглянуто проблему протиправної діяльності партизанських з'єднань на територіях Західної України в період Другої світової війни, щодо жіночої частини населення. Проведено аналіз факторів впливу, причин та особливостей ставлення радянських партизанів до населення Західної України та жінок зокрема. За архівними матеріалами розкрито характер злочинної діяльності по відношенню до жіночої частини населення.

Ключові слова: жінка, партизанські загони, мародерство, розбій, сексуальні злочини, окупація.

The problem of illegal activity partisan connections in Western Ukraine during the Second World War on the female population. The analysis of impacts, causes and characteristics of Soviet partisans relation to the population of Western Ukraine and women in particular. According to archive material reveals criminal activity on the female population.

Key words: woman guerrilla, looting, robbery, sexual offenses, occupation.

Життя жінок на Західній Україні в період окупації 1941-1944 років позначилося широким спектром зовнішніх політичних, воєнних та ідеологічних впливів, що відобразилося на побудові їх стратегій виживання та морально-психологічного стану. Саме тому для з'ясування детальних характеристик становища жінок на західноукраїнських окупованих територіях слід розглянути політику всіх воюючих сторін відносно мирного населення включно з жінками, чи в процесі виокремлення їх як окремої групи. Аналіз та переосмислення архівних матеріалів і принципи сучасної гуманітаристики дозволить глибоко критично розглядати діяльність практично всіх воюючих сторін по відношенню до жінки, який би характер вона не носила.

Особливу увагу варто приділити діяльності партизанських загонів на територіях Західної України та їх впливу на жіночу частину населення. Довгий час діяльність радянського підпілля розглядалася однобічно, в силу ідеологічних впливів та всьлякого приховування будь-яких компрометуючих відомостей. За радянськими джерелами партизанський рух був покликаний на боротьбу з ворогом та захист місцевого населення, що підтримувало всі дії партизанських загонів. Останні допомагали простому населенню, віддаючи частину здобутих трофеїв, за рахунок яких відбувалося забезпечення й самих загонів. Ні про випадки мародерства, грабунки, терор проти населення, а ні про згвалтування жінок не йшлося. Тривалий період була відсутньою можливість роботи з широким спектром документів, в основному спиралась на оцінки, які містились в опублікованих доповідях та наказах Й. Сталіна. Більш детальний аналіз діяльності партизанських загонів розпочався у 60-ті роки 20 століття, проте ці праці все ж мали високий ступінь ідеологічного впливу. Вони були спрямовані на возвеличення народної боротьби, висвітлення організації та проведення диверсійних операцій, коли за основу брались лише героїчні образи чоловіків-партизанів. Інформація, що стосувалася будь-яких порушень та зловживань у партизанських загонах не оприлюднювалася.

Спроби критичного аналізу партизанської діяльності були зроблені лише на сучасному етапі розвитку науки. Зокрема, вагомими у дослідженнях теми партизанського руху є праці А. Кентія, І. Біласа, В. Сергійчука, А. Гогуна. Проте, аналіз ролі та впливу партизанських загонів на життя жінок, як окремої групи населення не проводився, а розглядався у контексті діяльності партизанів [18].

У сучасних умовах розвитку суспільства гендерні історичні студії набувають особливого значення. Тому важливо виокремлювати впливи будь-яких процесів на жіночі долі, й негативних у тому числі. Діяльність партизанських формувань на українських землях їх взаємовідносини з жіночою частиною суспільства, їх репресивну, злочинну діяльність проти цієї незахищеної суспільної когорти важливо розглядати для побудови повного розуміння становища жінки на окупованих територіях.

Діяльність партизан, безумовно, варто розглядати, як один з факторів, що впливав на повсякдення жінки в умовах воєнної дійсності, формував необхідність взаємодії, або ухилу від співпраці з окремими політичними та воєнними силами та ставав основоположним у прийнятті рішень та формуванні симпатій.

Основа для вивчення впливів партизанів на жіночу частину населення становлять архівні документи. Зокрема, відомості про дії партизан проти місцевого населення включаючи жінок на Західній Україні вміщують документальні матеріали ОУН УПА. Стимуляцією до детального висвітлення діяльності партизан з боку підпільників було намагання вивчити всі сторони їх життя й у подальшому використовувати здобуту інформацію для захисту та ведення більш вдалої боротьби та пропаганди, покращення роботи агентури, потрібно враховувати можливість умисної дискредитації. Варто звернути увагу й на матеріали та документи партизанів, як доповідні записки, так і протоколи допитів дезертирів, що також містять інформацію про різноманітні проступки та злочинні дії. Слід враховувати високий ступінь достовірності свідчень учасників партизанського руху, адже у СРСР за надання хибних свідчень жорстоко карали. Суб'єктивну оцінку подій дають також свідчення очевидців, проте самі жінки довгий час замовчували факти протиправних дій проти них, адже боялися осуду суспільства, та наштовхувались на нерозуміння з боку влади. Співставлення здобутої інформації дозволяє зіставити об'єктивну оцінку діяльності партизанів на Західній Україні [14, арк. 147].

Основні джерела по вивченню даного питання стосуються періоду активної діяльності партизанів на Західній Україні, що стимулювалася рішенням радянської влади про передислокування на захід України загонів з Білорусії, Росії та Північно-Східної

Україні, що відбулося 1942–1943 роках. Випадки неконтрольованої злочинної діяльності партизан проти місцевого населення включаючи жінок тривали до приходу на західноукраїнські землі радянської влади, що ввела більш систематизовані форми терору.

Прямо чи опосередковано процеси, що відбувалися на окупованих територіях впливали на життя слабкої статі. Варто зазначити, що модель поведінки партизанів у різних регіонах відносно населення різнилася, особливо відмінною вона була на території Західної України. Серед причин жорстокого поводження партизан на даних територіях, було несприйняття радянської влади з боку місцевого населення. Таке налаштування породжувало примус до послуху методами терору. Жінка страждала від неадекватної поведінки так само, як інше населення, а подекуди навіть у більшій мірі. В силу статевої приналежності вона була особливо вразливою, адже війна несла за собою низьку моральність окремих її суб'єктів, а подекуди цілих угруповань [17, с. 244–247].

Важливо розуміти причини особливо жорстокого поводження з населенням включно з жінками на територіях Західної України. Прихід радянських партизанів не сприймався населенням позитивно. Адже, для простого люду партизани являлися прототипом радянської влади, окупацію якої тут згадували виключно негативно. Згідно з цим самі партизани відносилися до територій, як до неблагонадійних. Населення підпадало під підозри в колабораціонізмі, а також у підтримці ОУН та УПА, що особливо жорстоко каралося з боку партизанів. Про особливе ставлення командування до населення цих територій свідчить і той факт, що до 1939 року командування проводило активну боротьбу проти сексуального та інших видів насилля з боку партизан над населенням, що проживало на радянських територіях, карали подібні дії навіть розстрілами [7, арк. 109]. Тоді як на Західній Україні подібні дії набули широкого, масового характеру. Самі керівники партизанського руху на місцях не контролювали своїх підлеглих, боячись від них розправ, або ж підтримуючи подібні дії. Свідченням цього є подія 1944 року в Горохівському районі Волинської області, проводячи операції по селам, партизани гвалтували жінок, свідком одного з таких випадків став старшина-лейтенант, після заборони так чинити, партизани погрозували йому пістолетом не відступаючи від злочинних дій [1, арк. 59]. Незадоволення нижчими ланками командування партизан відоме з радіограм самих партизанів. Засвідчується низька ефективність воєнних операцій та тенденції до зростання мародерства у лавах партизан, а зокрема неконтрольовані розстріли, а також грабування населення, що значно погіршувало становище жінок даних територій [4, арк.151–152]. Окрім самовільного розбою існували й випадки спрямування партизанів керівниками на злочинну діяльність.

Таким чином, поводження партизан з місцевим населенням на Західній Україні, велику частину якого становили жінки, згодом набуло ознак постійних погромів, грабежів та розбоїв, існують численні відомості про гвалтування та катування жінок. Як приклад опис ОУН становища на Поліссі за 1943 рік в якому засвідчується, що населення постійно грабувалося, тероризувалося, а партизани доволі часто були у нетверезому стані, гвалтували жінок [3, арк. 1].

Одним з найбільш поширених злочинів партизанів проти місцевого населення був грабiж. Жінки при грабунках лишалися без хатнього начиння, посуду, продуктів харчування, зрозуміло, що господарям, що несли відповідальність фактично за добробут всієї сім'ї, подібні дії переносилися тяжко. Окрім їжі відбирали й одяг, взуття, білизну, що в умовах окупації рахувалися дефіцитними. Жіночий одяг не був виключенням. Відбирали вбрання в основному для жінок, що жили спільно з партизанами, це явище розповсюдилось ще до переходу партизанів на західноукраїнські землі [12, арк. 159]. Жіноцтво, що перебували в лавах партизан, не гребували нагодою отримати обнову.

Мали місце випадки, коли грабiж чинили особисто жінки, що знаходилися у складі партизанських з'єднань. Виконуючи роботу кухарок та живучи у статусі польових дружин, подекуди навіть одружених партизан, вони мали захист з боку чоловіків. Жінки намагалися збагатитися при грабунках партизан, поповнивши власні воєнні гардероби награбованими речами місцевих жителок. Про це йдеться у доповідних записках партизанів, в яких також містяться переліки відібраних прикрас, одягу та білизни. Грабували й чоловіки-партизани, що не мали близьких відносин з жінками в період передислокації [5, арк. 149–151]. Їх дії носили мотивацію приховати щось для дружини чи дочки, що лишилася вдома. Окремі речі самі командири примушували збирати для своїх дружин. Так як А. Федоров для своєї польової дружини Ульяні Макагон. Рядові приносили цілі валізи одягу білизни та взуття, все це було відібране у простих жінок [13, арк. 88].

Згадки про грабунки містяться й у партизанських зверненнях. Зокрема у жалобі партизанів згадується випадок про розграбування майна та відбирання жіночого одягу, що фактично без потреби вилучали у населення. На запитання про причини такої поведінки, партизан до якого зверталися, повідомив, що збирається відвезти його дружині, або ж використати для обміну [11, арк. 69–71]. Відібране майно можна було виміняти на спиртні напої чи особисті речі, що набуло актуальності в партизанському середовищі.

Звичайно жінки намагалися вберегти бодай частину цінного від партизанів. Ці спроби практично завжди закінчувалися невдачею, адже при супротиві поведінка "грабiжників" набувала ще більш жорстоких рис. Зокрема, трошилися меблі та посуд, продукти що не віддавали партизанам добровільно, відбирали, або ж демонстративно розсипали по підлозі, що чинило негативний психологічний ефект [6, арк.42].

У спогадах жительки села Рівненської області Стара Рафалівка, є згадки про грабунки населення, під час яких, не зважали на вік чи стать. У самої жінки було відібране останній верхній одяг, що був перешитий з пальта покійної матері. [16, с187].

Зрозуміло, що подібні дії впливали не лише на рівень життя, що значно погіршувався після подібних "візитерів", а й на морально-психологічний стан жінок. Для жителок Західної України у воєнний час пограбування породжували низку проблем та становили значні втрати. Саме на жіночі плечі лягав тягар відсутності всього необхідного, адже вони перебирали на себе функції годувальниць в умовах відсутності чоловіків, що знаходилися на фронті та в підпіллі.

Проти населення, що не віддавало власне майно застосовувалися примус та залякування з використанням зброї. Доволі часто жінки фактично залишалися без одягу, взуття та навіть білизни після подібних грабунків. Зрозуміло, що дії партизан пригнічували жінок та водночас ставали їх стимулятором до активної позиції у співпраці з підпільниками, а подекуди навіть з окупаційною владою. Такі дії є своєрідним пошуком захисних механізмів для супротиву партизанам, що через злочинні дії проти населення, отримували негативну оцінку в очах окремих жінок Західної України. Зустрічалися випадки надання інформації німцям про розташування партизанських з'єднань, за що партизани проводили розправи не лише над окремими особами, а й над членами їх сімей [8, арк. 6].

Часто жінки потерпали в ході каральних операцій проти українських націоналістів. Політика відносно підпільників була жорсткою і в умовах обвинувачення чоловіків, під підозрою підпадали їх сім'ї, а також наближені до них люди. Відомості, що містяться у документах не вирізняються обширними описами, тому відносно окремих випадків розправ над націоналістами та їх сім'ями, більш глибоке розуміння дають свідчення очевидців. Цінною є інформація, яку надала жителька Луцька Р. Сидорчук, 1924 року народження, що під час окупації перебувала у Рафалівці. Жінка свідчить: "Тоді і по цій причині вони звершили дику розправу над сім'єю Пасевичів. Старшого Пасевича забили відраз. Потім на очах у матері погвалтували старшу доньку Лізу. І всіх постріляли. В матір під кінець всадили три кулі. Та доля розпорядилась так, що мати вижила..." [2, арк. 23].

Свідчення жінки вказують на повторюваність жорстоких розправ з різними сім'ями у даному населеному пункті: "Всіх Паламарчуків... поставили на коліна і розстріляли. З Надією розправились особливо жорстоко, її погвалтували, викручували руки, знущалися... Клаву теж, перш ніж забити, погвалтували" [2, арк. 23]. Розправи над жінками, що будь-яким чином були зв'язані з націоналістичним підпіллям виконувалися з надзвичайною жорстокістю. Частіше за все вбивства супроводжувалися згвалтуваннями. За таких умов жінки перебували в стані постійного страху та тиску.

Злочини сексуального характеру та знущання над жінками мали місце й у випадках, коли ті не мали прямого стосунку до ОУН УПА чи окупантів. Документи, як підпільників так і самих партизанів, дають підстави твердити, що подібні злочинні дії серед окремих партизанів набули неконтрольованих форм та масового характеру. Каталізатором того було надмірне вживання алкоголю.

Документи свідчать про невідконтрольну пиятику серед партизанських загонів. Є свідчення про вчинення злочинів під впливом алкоголю: "Іншим їх заняттям є "Давай горілку, сало". Коли дістануть горілку, п'ють до втрати глузду. Кидають зброю, стріляють в хаті, валюються на землі. Загрожуючи револьвером, масово гвалтують жінок. До звалтованих жінок стають "у чергу". Йдуть по 10-20 чоловіків до однієї погвалтованої жінки. Є масові випадки, що в одному селі звалтовано від 20 до 50 жінок. Потім починають грабувати населення – їжу, вбрання і взуття. Під час грабунку більше всього шукають горілку, сало і годинники". Зустрічаються відомості про масові звалтування жінок Західної України: "У селі Дубовці під Тернополем було звалтовано жінку у віці 40-45 років партизанами Гардановим, Панасюком, Мезенцевим, ком. загону Бубновим та іншими" [10, арк. 109].

Про особливо жорстоке поводження доводять звіти підпільників за 1944 рік на Тернопільщині. Зокрема тут йдеться про випадки масового та групового звалтування жінок [10, арк. 109].

Поведінка партизанів була далекою від адекватної відносно жінок, особливо у випадках непокори, або ж незадоволення власних бажань, чи потреб [9, арк. 69–71]. При чому, жорстоким діям партизанів фактично не можливо було протистояти, адже чоловіків практично не було поряд, а ті що намагалися виступити на захист жінки чи дівчини ризикували життям. Так за свідченнями одного з оунівців жорстоко було побито батька чотирнадцятирічної дівчини, що виступив на її захист при спробі гвалтування [1, арк. 51].

Моральну атмосферу насильства передають, як документи ворожих станів, так і донесення самих червоних, зокрема, у доповідній записці народному комісару ГБ УССР С. Савченку (про поведінку партизанів з'єднання ім. Будьонного) стверджується про постійні грабунки, мародерство мирного населення і насильство над жінками, здійснюване партизанами. Наприклад, у селі Голубіси Шумського р-ну Волинської області старшина Мезенцев у п'яному стані побив прядкою двох дівчат, вимагаючи від них згоди на інтимний зв'язок.

При розбоях партизан доволі часто намагалися рятувалися втечею, щоб уникнути знущань. В багатьох випадках такі спроби не мали успіху. Є свідчення гвалтувань жінок, що не змогли покинути місце куди формували партизани [12, арк. 58].

Отже, аналіз низки різноманітних за своїм походженням документів, показав, що злочинна діяльність окремих партизанських загонів на Західній Україні проти жінок мала місце. За архівними матеріалами можна твердити, що від грабунків, домагань та гвалтувань страждали окремі жінки фактично по всій території Західної України, у вікових межах від 14 до 65 років. Причинами подібних дій була низька моральність та пиятика в загонах партизанів, а також низка факторів, що формували ставлення до західноукраїнського населення й жіноцтва зокрема, специфіка сприйняття радянської влади та співпраця з ОУН та УПА (особиста чи членів сім'ї), а також певні прояви колабораціонізму серед місцевого населення. Слід зазначити, що відомості про злочини партизанів містяться й у звітах та донесеннях самих партизанів, а не лише матеріалах, які стосуються ОУН та УПА, що дозволяє говорити про дійсне підтвердження злочинної діяльності серед окремих партизанських з'єднань проти жінок у складі населення даних територій. Поширення, масовість та окремі аспекти розглянутої проблеми потребують додаткового детального аналізу.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 129. – арк. 51.
2. ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 157. – арк. 23.
3. ЦДАВО. – Ф. 3833, – Оп. 1. – Спр. 116. – арк. 1.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО). – ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1306. – арк. 151-152.
5. ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 40. – арк. 149–151.
6. ЦДАГО України. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 22. – арк. 42.
7. ЦДАГО України. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 59. – арк. 34.
8. ЦДАГО України. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 74. – арк. 6.
9. ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 295. – арк. 69–71.
10. ЦДАГО України. – Ф. 77. – Оп. 1. – Спр. 3. – арк. 109.
11. ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 295. – арк. 69–71.
12. ЦДАГО України. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. –59. – арк. 58.
13. ЦДАГО України. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 59. – арк. 88.
14. ЦДАВО України – Ф. 97. – Оп. 1. – Спр. 1. – арк. 147.
15. ЦДАГО України. – Ф. 3833, – Оп. 1, – спр. 129, – арк. 59.
16. Боярчук П. Трагедія Старої Рафалівки... / П. Боярчук [Електронний ресурс]. – http://volodymirec.lib.rv.ua/silskiPSHB/st_rafalivka/srogadu/Спогади%20Ганни%20Сидорук.docx
17. Документи і матеріали / Упор. О. Вовк, І. Павленко. Літопис УПА. Нова серія. Том 2. Київ – Торонто, 1999, с. 751
18. Гогун Олександр, Кентій Анатолій. Красные партизаны Украины 1941–1944 гг. / О. Гогун, А. Кентій. – К., 2006. – 440 с.

УДК94(477) «1947»

І. Музика

РОЗСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ПОЛЬЩІ В УРСР, ЯК ПЕРЕДДЕНЬ ОПЕРАЦІЇ «ВІСЛА»

У нашій статті висвітлено основні особливості та специфіки депортації, розселення та соціально-економічної адаптації українців Польщі в УРСР впродовж 1944 – 1946 рр. шляхом проведення комплексного й об'єктивного аналізу вказаних процесів.

Ключові слова: депортація, переселення, репресії

In our article osnovni features and specifics of deportation, resettlement and socio-economic adaptation of Ukrainians in Poland the Ukrainian SSR for 1944 – 1946. by conducting a comprehensive and objective analysis of these processes.

Key words: deportation, immigrants, repression.

Сам процес виселення українців із їх споконвічних земель розпочався 1 листопада 1944 р. відправленням першого ешелону з жителями села Стрільці Грубешівського повіту. Ешелон складався з 28 вагонів, що повезли в УРСР перші 78 господарств (290 чол.) [2, с. 256-305].

Відповідно до планів розселення, на початку евакуації основна маса депортованих направлялась у східні області. На 10 грудня 1944 р. в Запорізьку, Одеську, Дніпропетровську, Херсонську та Миколаївську області було відправлено на поселення 81,06 % депортованих або 3121 родина (11735 чол.). Наприкінці березня 1945 р. у вищезазначені області, а також у Полтавську, Сумську, Сталінську, Кіровоградську, Вінницьку та Харківську області прибуло 93,1% депортованих або 19796 родин (71839 чол.). Надалі кількість переселенців, що направлялись у Східну Україну, в процентному відношенні до загальної кількості депортованих з Польщі постійно зменшувалась.

Разом із тим, як кампанія переселення набирала обертів, наростав і потік людей, які змушені були залишити свої домівки та шукати притулок в Україні, яка в часі воєнного лихоліття була не надто гостинною. "Евакуйованих" розселяли по всій території України, проте до кінця 1947 року більшість людей оселилась в західній її частині і, зокрема, в Тернопільській області.